

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٣٤١ هـ

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

عنوان:

ترجمه، نقد و بررسی مدخل «تفسیر» (Exegesis)

از دایرة المعارف قرآن (EQ) چاپ لیدن

استاد راهنما:

دکتر محمد جواد نجفی

استاد مشاور:

دکتر سید رضا مؤدب

نگارنده:

سید محمد موسوی مقدم

زمستان ۱۳۸۶

۱۰۵۴۱

۱۳۸۷ / ۱۶۶۲۷

کتابخانه مرکزی
دانشگاه قم

تاریخ: ۸۶/۱۲/۶

شماره: ۱۱۱۶۴

پیوست:

بیت

« صورت جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد »

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر «عجل الله تعالی فرجه الشریف»

جلسه دفاعیه پایان نامه آقای: **سید محمد موسوی مقدم**

رشته: **علوم قرآن و حدیث**

تمت عنوان: «ترجمه» نقد و بررسی مدخل «Exegesis» (تفسیر و مفسران) از دایره المعارف لیدن»

با حضور هیأت داوران در محل دانشگاه قم در تاریخ ۸۶/۱۲/۷ تشکیل گردید.

در این جلسه، پایان نامه با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت و نامبرده نمره با عدد ۱۸/۵

با **مروف** ^{شهره و شمس}

با درجه: عالی بسیار خوب خوب قابل قبول دریافت نمود.

نام و نام خانوادگی	سمت	مرتبه علمی	امضاء
محمد جواد نجفی	استاد راهنما	مربی	
سید رضا مودب	استاد مشاور	دانشیار	
محمد رضا فخر رومانی	استاد ناظر	استادیار	
جعفر تکنونام	استاد ناظر	دانشیار	
محمد کاظم شاکر	نماینده کمیته تعمیلات تکمیلی	دانشیار	

معاون امور آموزش و تمصیلات تکمیلی
 نام و امضاء:

معاون آموزشی و پژوهشی دانشکده
 نام و امضاء:

۱۰۵۵۴

نشانی:
 قم، جاده قدیم اصفهان،
 دانشگاه قم
 پستی: ۳۷۱۶۴۶۶۱۱
 تلفن: ۲۸۵۳۳۱۱
 دورنویس:
 وقت آموزشی ۲۸۵۵۶۸۴
 وقت اداری ۲۸۵۵۶۸۶
 وقت دانشجویی ۲۸۵۵۶۸۸

﴿فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضْعَةٍ مُزَجَّبَةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ
وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ﴾ (يوسف، ۸۸)

تقدیم به:

- عضاره ی خلقت، پیام آور رحمت، خاتم انبیا حضرت محمد مصطفی(ص) که فلسفه ی بعثت اکمال و اتمام مکارم اخلاق و فضایل انسانی بود؛

- و خاندان پاکش(ع) که کشتی نجات بشریت اند؛

- به ویژه محضر مقدس امیر مهربانی، صاحب دولت آسمانی، حامل پرچم قسط و عدل جهانی، گسترنده ی مهر و صفا، خاتم اوصیا، تجلی همه ی زیبایی ها، شکوفه ی نبوت محمدی، غنچه ی ولایت علوی و ثمره ی عصمت فاطمی، بقیه الله الاعظم حضرت حجة بن الحسن العسکری(روحه فداء)؛ به امید آنکه آن یوسف زهرا(س) پذیرای این پرکاه باشند؛

- و ساحت والا و باعظمت گوهر گرانبهای خاندان عصمت و طهارت، کریمه ی اهل بیت(ع)، حضرت فاطمه معصومه(س)؛ بانوی مهربانی که این حقیر را در شهر مقدس قم پذیرا شد و یاری ام نمود تا بر کرانه ی چشمه ی تسنیم وحی نشست. و از زلال معارف اهل بیت(ع) سیراب شوم.

﴿اللَّهُمَّ إِنَّا نَرْغَبُ فِي دَوْلَةِ كَرِيمَةٍ تُعْزِبُنَا بِهَا الْإِسْلَامَ وَأَهْلَهُ وَتُدِلُّ بِهَا النَّفَاقَ وَأَهْلَهُ وَتَجْعَلُنَا فِيهَا مِنَ الدُّعَاةِ إِلَى طَاعَتِكَ وَ
الْقَادَةِ إِلَى سَبِيلِكَ﴾ (دعای افتتاح)

تقدیر و تشکر

﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ ﴾ (اعراف، ۴۳)

حمد و ثنای بی پایان خدای را که جانم را به نور الثقلین روشن گرداند و از پرتو خورشید جان‌بخش قرآن و حدیث بهره مند ساخت و توفیق شاگردی در مکتب قرآن و اهل بیت(ع) را نصیب نمود تا برگی از دفتر معارف قرآن را ورق بزنم.

با استناد به این کلام حکیمانه ی معصوم(ع) که «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق»، بر خود لازم می دانم که مراتب تشکر و قدردانی خود را از همه ی بزرگوارانی که مرا در طول تحصیل و مراحل مختلف این پژوهش، از جمله انتخاب موضوع پایان نامه، دستیابی به منابع و تدوین آن یاری و مرهون راهنمایی خود نمودند، اعلام دارم.

تقدیر و تشکر فراوان از:

- تلاش های بی شائبه ی اساتید محترم و معزز راهنما و مشاور جناب آقای دکتر نجفی که با رهنمودها و دقت نظرهای دلسوزانه و ارزشمند خود، و جناب آقای دکتر مؤدب که با ارشادات خالصانه و دیدگاه های راهگشای خود مرا در نگارش این پایان نامه یاری و تشویق نمودند؛

- همچنین اساتید فرهیخته و بزرگوار آقایان دکتر فخر روحانی، دکتر اسکندرلو، دکتر نقی پورفر، دکتر نکونام و... که در تدوین و ساماندهی این پژوهش بزرگوارانه یاری ام دادند؛

- اساتید محترم ناظر که داوری این پایان نامه را تقبل فرمودند؛

- مسؤولان محترم گروه علوم قرآنی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه ی اسلامی، به ویژه اساتید محترم آقایان دکتر نصیری و علوی مهر که همکاری و مساعدت خوبی را در خصوص این پژوهش مبذول داشتند؛

- مسؤولان و کارکنان محترم کتابخانه ی تخصصی مرکز فرهنگ و معارف قرآن دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم، کتابخانه ی تخصصی آیت الله سیستانی و کتابخانه دانشگاه قم که محیطی روحانی و صمیمی را برای تحقیق و پژوهش دانشجویان فراهم آوردند؛

- خانواده ی گرامی و بزرگوارم، به ویژه پدر و مادر ارجمندم که نهال دین و دانش را از کودکی در نهادم کاشتند، الفبای راستین زندگی دینی را به من آموختند و در تمام مراحل زندگی و تحصیل، راهنما و مشوقم بوده اند و همواره سرشار از لطف و محبت بی شائبه شان بوده ام.

- همسر صبور، پرتلاش و مهربانم که در طول این پژوهش زحمات و مرارت های زیادی را متحمل شده و مشکلات را با فداکاری به جان خریدند، و خانواده ی محترم ایشان که در این دوران مرا با کمال لطف و بزرگواری پذیرا بودند؛

- و سایر دوستان و عزیزانی که زحمت ویرایش، تایپ و صفحه آرایی این پژوهش را به دوش کشیده و به نحوی در نگارش آن سهم داشتند.

طول عمر و توفیق روزافزون این عزیزان را از خداوند منان خواهانم.

﴿ تَحْمَدُكَ نَفْسِي وَ لِسَانِي وَ عَقْلِي حَمْدًا يَبْلُغُ الْوَفَاءَ وَ حَقِيقَةَ الشُّكْرِ، حَمْدًا يَكُونُ مَبْلَغَ رِضَاكَ عَنِّي ﴾

امروزه مطالعه و کاوش در آرا و اندیشه های صاحب نظران غیرمسلمان و خاورشناسان قرآن‌پزوه که تحقیقات و مطالعات گسترده ای در باب قرآن و دانش های برخاسته از آن انجام داده اند، امری ضروری و ارزنده می نماید. در این راستا، پژوهش حاضر به ترجمه، نقد و بررسی دو مقاله از دایرة المعارف قرآن لیدن که جدیدترین اقدام علمی و فرهنگی خاورشناسان پیرامون معارف قرآن محسوب می شود، پرداخته است: (۱) تفسیر قرآن در دوره ی کلاسیک و ادوار میانه (دوره ی اول اسلام)، نوشته ی کلود ژیلیو؛ (۲) تفسیر قرآن در دوره ی جدید و معاصر، نوشته ی راترود ویلانت.

این پژوهش مشتمل بر چهار فصل است: فصل کلیات، معرفی و نقد دایرة المعارف قرآن لیدن، ترجمه و نقد مقاله ی «تفسیر قرآن در دوره ی کلاسیک و ادوار میانه»، و ترجمه و نقد مقاله ی «تفسیر قرآن در دوره ی جدید و معاصر». در مقاله ی نخست موضوعاتی چون ریشه یابی واژگان «تفسیر» و «تأویل»، مشروعیت تفسیر قرآن، سیر تطوّر تفسیر قرآن، ظهور علوم ادبی و زبان شناختی در عرصه ی تفسیر، تفاسیر روایی اهل سنت، گونه های تفسیری فقهی، کلامی و عرفانی، و تفاسیر خوارج و شیعه و مهم ترین ویژگی های آن مطرح می شود.

در مقاله دوم به مباحثی چون تفسیر ترتیبی قرآن مطابق با ترتیب مصحف و ترتیب نزول، گرایش های اصلی در روش های تفسیری در دوره ی معاصر مانند تفسیر عقلی، علمی، ادبی، تاریخی و موضوعی، و رهیافت های جدید و مستقیم به قرآن و مشکلات کسب مقبولیت برای آن پرداخته می شود.

مهم ترین نقد و بررسی هایی که در این پژوهش صورت گرفته، عبارتند از: تفسیر هرمنوتیکی از قرآن و پیامدهای آن، روش تفسیر به رأی و دیدگاه های مفسران معاصر پیرامون آن، موضع امامان معصوم (ع) و دانشمندان برجسته ی شیعه در برابر اسرائیلیات، جایگاه کتاب «التفسیر و المفسرون» ذهبی و نقد آن، جایگاه علمای برجسته ی شیعه همچون سید مرتضی (ره)، شیخ طوسی و شیخ طبرسی (در مقاله ی نخست)؛ و جایگاه تفسیر عصری و ویژگی های آن، رویکردهای جدید در تفسیر قرآن در دوره ی معاصر، تحولات تفسیری کشورهای اسلامی مانند ایران، عراق و لبنان، روش تفسیر موضوعی، روش تفسیر عقلی و نقد دیدگاه های سید احمد خان و محمد عبده، روش تفسیر علمی قرآن، مبحث مهم «قرآن و فرهنگ زمانه»، واقعی بودن قصه های قرآن و نقد دیدگاه های محمد احمد خلف الله، ماهیت وحی و نقد دیدگاه های دانشمندان غربی درباره ی آن به ویژه نظریه ی «تجربه ی دینی پیامبر(ص)» (در مقاله ی دوم).

گفتنی است که در خصوص موضوع شرق شناسی و خاورشناسی، دیدگاه های کلی خاورشناسان و پژوهش گران غربی پیرامون قرآن و اسلام کارهای ارزنده ای صورت گرفته است، اما در مورد دایرة المعارف ها و دانشنامه های مستشرقان به ویژه دایرة المعارف قرآن لیدن هنوز کار جدی انجام نشده است که پژوهش گران توانمند و علاقمند به این حوزه از مطالعات قرآنی می توانند مطالعات و تحقیقات ارزنده و گسترده ای داشته باشند.

در آخر، باید اذعان کرد که ترجمه و نقد و بررسی چنین مقالاتی می تواند اذهان مسلمانان و پژوهش گران قرآن را نسبت به نوع نگرش خاورشناسان به قرآن و اسلام روشن و آشنا سازد.

کلید واژه ها: تفسیر، قرآن، خاورشناسان، روش های تفسیری، گرایش های تفسیری.

عنوان	صفحه
فصل یکم: مقدمه و کلیات	
مقدمه.....	۲
اهداف پژوهش.....	۴
اهمیت و ضرورت پژوهش.....	۴
سوالات تحقیق.....	۵
فرضیه های تحقیق.....	۶
پیشینه ی تحقیق.....	۷
روش تحقیق (معرفی سیر پایان نامه).....	۸
۱- مرحله ی ترجمه ی مقالات.....	۸
۲- مرحله ی نقد و بررسی مقالات.....	۱۰
محدودیت های تحقیق.....	۱۰
گستره و دامنه ی تحقیق.....	۱۲
فصل دوم: معرفی و نقد دایرة المعارف قرآن لیدن	
پیش گفتار.....	۱۵
بخش ۱: معرفی دایرة المعارف قرآن لیدن.....	۱۹
۱-۱. هدف غربیان از تدوین دایرة المعارف قرآن لیدن.....	۲۳
۱-۲. رویکردهای غربیان در دایرة المعارف قرآن لیدن.....	۲۴
۱-۳. آشنایی با عناوین و مدخل های دایرة المعارف قرآن لیدن.....	۲۵
۱-۳-۱. برخی موضوعات دایرة المعارف قرآن لیدن.....	۲۵
بخش ۲: نقد دایرة المعارف قرآن لیدن.....	۲۷
۲-۱. ویژگی های مثبت دایرة المعارف قرآن لیدن.....	۲۷
۲-۱-۱. انصاف و عدم تعصب در گزارش گری برخی مقاله ها.....	۲۷
۲-۱-۲. دعوت از برخی نویسندگان مسلمان.....	۲۷
۲-۱-۳. دفاع از ساحت قرآن.....	۲۸
۲-۲. اشکالات دایرة المعارف قرآن لیدن.....	۲۹

- ۱-۲-۲. اشکال اول- توضیح الفاظ به جای توضیح معارف..... ۲۹
- ۲-۲-۲. اشکال دوم- کم توجهی به آرا و منابع قرآنی شیعه..... ۲۹
- ۲-۲-۳. اشکال سوم- استناد زیاد به نویسندگان غربی و اقتباس از دایرة المعارف اسلام لیدن..... ۳۱
- ۲-۲-۴. اشکال چهارم- ضعف علمی برخی از نویسندگان دایرة المعارف قرآن لیدن..... ۳۲
- ۲-۳. غرض ورزی..... ۳۵
- ۱-۲-۳. انکار برخی آرای اجماعی امت اسلامی حتی در یک موضوع عقیدتی..... ۳۵
- ۲-۲-۳. اتهام کنایه داستان «افک» به شیعه..... ۳۵
- ۲-۳-۳. گزینش موضوع «آیات شیطانی» و «افک» به عنوان بهترین مثال شأن نزول آیات..... ۳۷
- ۲-۳-۴. بزرگ نمایی نقاط ضعف کتاب های شیعه و نسبت دادن آنها به کل شیعیان..... ۳۸
- ۲-۴. نقاط قوت دایرة المعارف قرآن لیدن..... ۴۳
- ۲-۵. نقاط ضعف دایرة المعارف قرآن لیدن..... ۴۴
- ۱-۲-۵. ادعای تحقیق موشکافانه با عملکرد نویسندگان در برخی مقالات دانشنامه سازگار نیست..... ۴۴
- ۲-۵-۲. مشکلات روش شناختی در معرفی تفاسیر..... ۴۴
- ۲-۵-۳. تکرار تهمت های مستشرقان به قرآن..... ۴۵
- ۲-۵-۴. تناقض درونی در دایرة المعارف قرآن لیدن..... ۴۶
- ۲-۵-۵. جمع آوری نکردن تمام اطلاعات لازم در یک زمینه..... ۴۷
- ۲-۵-۶. نقل اسرائیلیات بدون نقد..... ۴۸
- ۲-۵-۷. نسبت دادن برخی مطالب غیر مناسب به پیامبران الهی..... ۴۹
- ۲-۵-۸. استفاده نکردن از نویسندگان متخصص قرآن..... ۵۰
- ۲-۶. نتایج..... ۵۰

فصل سوّم: ترجمه و نقد مقاله ی «تفسیر قرآن: در دوره ی کلاسیک و ادوار میانه (دوره ی اوّل اسلام)»

بخش ۱: ترجمه ی مقاله ی «تفسیر قرآن: در دوره ی کلاسیک و ادوار میانه (دوره ی اوّل اسلام)»	۵۵
۱-۱. ریشه یابی و مفهوم واژگان عربی تفسیر، تأویل و اصطلاحات مرتبط با آن	۵۵
۱-۲. مشروعیت و اعتبار تفاسیر قرآنی	۵۸
۱-۳. آغاز تفسیر قرآن	۶۰
۱-۴. عصر تدوین	۶۵
۱-۵. مرحله ای حسّاس و تعیین کننده: ارائه ی علوم ادبی و زبان شناختی	۷۱
۱-۶. مجموعه آثار تفسیری اهل سنت مبتنی بر روایات و تحولات بعدی	۷۴
۱-۷. تفسیر خاصّ فقهی	۸۰
۱-۸. تفسیر متکلمان جدلی یا نظری (تفسیر کلامی)	۸۱
۱-۹. تفسیر خارجی و شیعی (تفاسیر خوارج و شیعیان)	۸۵
۱-۱۰. تفسیر عرفانی	۸۸
۱-۱۱. نتیجه	۹۲
کتابشناسی (فهرست منابع)	۹۳
بخش ۲: نقد و بررسی ها و پی نوشت ها	۱۰۱
۲-۱. نقدهای کلی مقاله	۱۰۱
۲-۱-۱. استناد زیاد به نویسندگان غربی و اقتباس از دایرة المعارف اسلام لیدن	۱۰۱
۲-۱-۲. عدم ذکر تفاسیر مهمّ شیعه در ده قرن اوّل هجری	۱۰۱
۲-۱-۳. کم توجهی به آرا و منابع قرآنی و تفسیری شیعه	۱۰۳
۲-۲. نقدهای موردی مقاله	۱۰۴
(۱) پی نوشت «مبحث هرمنوتیک»	۱۰۴
(۲) نقد و بررسی «خاستگاه واژه ی تفسیر»	۱۱۴
(۳) نقد و بررسی «معنای اصطلاحی تفسیر»	۱۱۵

- (۴) نقد و بررسی «رابطه ی بین تأویل و تفسیر در نظر علمای لغت، تفسیر و علوم قرآنی» ۱۱۶
- (۵) نقد و بررسی «خاستگاه طبقه بندی قرآن در چهار سطح (تفسیر، تأویل، حلال و حرام، و زبان عربی)» ۱۲۱
- (۶) نقد و بررسی «حدیث سبعة احرف» ۱۲۲
- (۷) نقد و بررسی «جواز یا عدم جواز تفسیر» ۱۲۴
- (۸) پی نوشت «تفسیر به رأی» ۱۲۹
- (۹) نقد و بررسی «قرآن، مبین و مفسر قرآن» ۱۴۹
- (۱۰) نقد و بررسی «انتساب تفسیر «تنویر المقباس» به فیروزآبادی یا ابن عباس» ۱۵۰
- (۱۱) نقد و بررسی «جایگاه کلبی در میان محدثان و مورخان» ۱۵۳
- (۱۲) نقد و بررسی «موضع امامان معصوم (ع) و علمای شیعه نسبت به «اسرائیلیات»» ۱۵۵
- (۱۳) نقد و بررسی «کتاب «التفسیر و المفسرون» دکتر محمد حسین ذهبی» ۱۶۱
- (۱۴) نقد و بررسی «شیعه بودن علمای برجسته ی امامیه «سید مرتضی، شیخ طوسی و شیخ طبرسی»» ۱۶۴
- (۱۵) نقد و بررسی «جایگاه تفسیر ابو یوسف قزوینی» ۱۶۹
- (۱۶) پی نوشت «جایگاه تفسیر مفاتیح الغیب فخر رازی» ۱۷۰
- (۱۷) نقد و بررسی «جایگاه بزرگ ترین تفاسیر روایی شیعه» ۱۷۲
- (۱۸) پی نوشت «روش ها و گرایش های تفسیر قرآن» ۱۷۲

فصل چهارم: ترجمه و نقد مقاله ی «تفسیر قرآن: در دوره ی جدید و معاصر»

- بخش ۱: ترجمه ی مقاله ی «تفسیر قرآن: در دوره ی جدید و معاصر» ۱۸۱
- ۱-۱. ابعاد و مرزهای تجدّد در تفسیر قرآن ۱۸۱
- ۱-۲. انواع کتاب های تفسیر قرآن و روش های تفسیری آن ۱۸۲
- ۱-۳. گرایش های اصلی در روش های تفسیری و پیشگامان شان ۱۸۵
- ۱-۳-۱. تفسیر قرآن از منظر خردگرایی عصر روشنگری ۱۸۵

- ۱۹۰..... ۱-۳-۲. تفسیر به اصطلاح علمی قرآن.....
- ۱۹۳..... ۱-۳-۳. تفسیر قرآن از منظر مطالعات ادبی.....
- ۱-۳-۴. تلاش هایی در بسط نظریه ی جدید در تفسیر قرآن با توجه به تاریخمندی آن..... ۱۹۹.....
- ۱-۳-۵. تفسیر در جستجوی رهیافتی جدید و مستقیم به قرآن..... ۲۰۴.....
- ۱-۳-۶. اندیشه های مرتبط با تفسیر موضوعی قرآن..... ۲۰۵.....
- ۱-۴. مشکلات مقبولیت برای رهیافت های نوین به تفسیر قرآن..... ۲۰۹.....

کتابشناسی (فهرست منابع)

- بخش ۲: نقد و بررسی ها و پی نوشت ها..... ۲۱۴.....
- ۲-۱. نقدهای کلی مقاله..... ۲۱۴.....
- ۲-۲. نقدهای موردی مقاله..... ۲۲۴.....
- (۱) نقد و بررسی «رویکردهای جدید تفسیری در جهان اسلام»..... ۲۲۴.....
- (۲) نقد و بررسی «تحوّلات تفسیری جهان اسلام، از جمله ایران، عراق و لبنان»... ۲۲۵.....
- (۳) پی نوشت «اسلوب های تفسیری قرآن: ترتیبی و موضوعی»..... ۲۲۶.....
- (۴) نقد و بررسی «اصول و قواعد تفسیر»..... ۲۳۲.....
- (۵) نقد و بررسی «جایگاه روش تفسیر عقلی و تفاسیر عقلانی معاصر»..... ۲۳۴.....
- (۶) نقد و بررسی «اصول و دیدگاه های تفسیری سید احمد خان و محمد عبده»... ۲۳۵.....
- (۷) نقد و بررسی «جایگاه تفسیر علمی قرآن»..... ۲۳۶.....
- (۸) نقد و بررسی «زمان شروع تفسیر علمی قرآن»..... ۲۳۷.....
- (۹) نقد و بررسی «دلایل منکران تفسیر علمی قرآن»..... ۲۴۰.....
- (۱۰) پی نوشت «قرآن و فرهنگ زمانه»..... ۲۴۲.....
- (۱۱) نقد و بررسی «ویژگی های قصّه های قرآن و دیدگاه خلف الله در این زمینه» ۲۴۳.....
- (۱۲) نقد و بررسی «رابطه ی قرآن، فرهنگ زمانه و ماهیت وحی نازل بر پیامبر(ص)»..... ۲۵۴.....

(۱۳) نقد و بررسی «ماهیت وحی نازلہ بر پیامبر(ص) و نظریہ ی «بسط تجربہ ی	
نبوی».....	۲۶۴
(۱۴) پی نوشت «معرفی جمعیت اخوان المسلمین (الاخوان المسلمون)».....	۲۸۶
نتایج.....	۲۹۳
پیشنهادات.....	۳۰۳
فهرست منابع.....	۳۰۴-۳۱۸

فصل یکم: مقدمه و کلیات

مقدمه:

عنوان این رساله، «ترجمه، نقد و بررسی مدخل «تفسیر قرآن» از دایرة المعارف قرآن لیدن»
یا *(The translation , critique and study of the article "Exegesis of the Quran" from*
Encyclopaedia of the Quran) است که خود به دو بخش اصلی تقسیم می‌شود:

۱- تفسیر قرآن: در دوره ی کلاسیک و ادوار میانه، نوشته ی کلود ژیلیو؛

(Exegesis of the Quran: Classical and Medieval by Claude Gilliot)

۲- تفسیر قرآن: در دوره ی جدید و معاصر، نوشته ی راترود ویلانت؛

(Exegesis of the Quran: Early Modern and Contemporary by Rotraud Wielandt)

این رساله از چهار فصل تشکیل شده است:

فصل یکم، که به کلیات بحث می پردازد؛ در این فصل مباحث زیر مطرح می شود: اهمیت و ضرورت پژوهش، اهداف پژوهش، سؤالات تحقیق، فرضیه های تحقیق، پیشینه ی تحقیق، روش تحقیق (معرفی سیر پایان نامه)، محدودیت های تحقیق، گستره و دامنه ی تحقیق.

فصل دوم، که به معرفی و نقد کلی دایرة المعارف قرآن لیدن می پردازد؛ این فصل از دو بخش تشکیل می شود: بخش (۱) معرفی دایرة المعارف قرآن لیدن؛ بخش (۲) نقد کلی دایرة المعارف قرآن لیدن.

دلیل اینکه این فصل در این رساله گنجانده شده، آن است که چون موضوع این پژوهش از دایرة المعارف قرآن لیدن گرفته شده است، نگارنده بر این عقیده است که برای ورود به اصل موضوع، یعنی ترجمه و نقد مقالات مزبور، بهتر است این فصل را به عنوان مقدمه و آشنایی بیشتر دانشجویان و اساتید محترم با این دایرة المعارف بیاورد.

فصل سوم، که به ترجمه، نقد و بررسی مقاله ی نخست، یعنی «تفسیر قرآن در دوره ی کلاسیک و ادوار میانه» می پردازد؛ این فصل نیز متشکل از دو بخش است: بخش ۱) ترجمه ی مقاله ی «تفسیر قرآن در دوره ی کلاسیک و ادوار میانه»؛ بخش ۲) نقد و بررسی مقاله ی «تفسیر قرآن در دوره ی کلاسیک و ادوار میانه».

در این مقاله موضوعات زیر مورد بحث قرار گرفته است: ریشه یابی و مفهوم واژگان غربی «تفسیر»، «تأویل» و اصطلاحات مرتبط با آن، مشروعیت و اعتبار تفاسیر قرآنی، آغاز تفسیر قرآن، عصر تدوین تفسیر، ارائه ی علوم ادبی و زبان شناختی، مجموعه آثار تفسیری اهل سنت مبتنی بر روایات، تفسیر خاص فقهی، تفسیر کلامی (جدلی یا نظری)، تفاسیر خوارج و شیعیان، و تفسیر عرفانی. در بخش نقد و بررسی این مقاله نیز ابتدا به نقد کلی آن پرداخته شده و سپس نقدهای موردی مقاله مطرح می شود که تعداد آنها ۱۸ مورد است.

فصل چهارم، که به ترجمه، نقد و بررسی مقاله ی دوم، یعنی «تفسیر قرآن در دوره ی جدید و معاصر» می پردازد؛ این فصل نیز مشتمل بر دو بخش است: بخش ۱) ترجمه ی مقاله ی «تفسیر قرآن در دوره ی جدید و معاصر»؛ بخش ۲) نقد و بررسی مقاله ی «تفسیر قرآن در دوره ی جدید و معاصر».

در این مقاله مباحث زیر مطرح شده است: ابعاد و مرزهای تجدد در تفسیر قرآن، انواع کتابهای تفسیر قرآن و روش های تفسیری آن، گرایش های اصلی در روش های تفسیری و پیشگامان شان که عبارتند از: تفسیر قرآن از منظر خردگرایی عصر روشنگری، تفسیر به اصطلاح علمی قرآن، تفسیر قرآن از منظر اصطلاحات ادبی، تلاش هایی در بسط نظریه ی جدید در تفسیر قرآن با توجه به تاریخمندی

آن، تفسیر در جستجوی رهیافتی جدید و مستقیم به قرآن، اندیشه‌های مرتبط با تفسیر موضوعی قرآن، و مشکلات کسب مقبولیت برای رهیافت‌های جدید به تفسیر قرآن.

در بخش نقد و بررسی این مقاله نیز ابتدا به نقد کلی آن پرداخته شده و سپس شاهد نقدهای موردی مقاله هستیم که تعداد آنها ۱۴ مورد است.

پس از فصل چهارم، نگارنده نتایج حاصل از این پژوهش و پیشنهادات خود را بیان می‌نماید و فهرست منابع خویش را برای انجام این رساله ذکر می‌کند و در آخر، متن اصلی مقالات مزبور را که به زبان انگلیسی است، به این رساله پیوست می‌نماید.

اهداف پژوهش:

اهدافی که در این پژوهش دنبال شده، عبارتند از:

۱- ترجمه‌ی مقالات نسبتاً طولانی «تفسیر قرآن: در دوره‌ی کلاسیک و ادوار میانه» و «تفسیر قرآن: در دوره‌ی جدید و معاصر» از زبان انگلیسی به زبان فارسی جهت آگاهی دانشجویان، پژوهش‌گران و اساتید محترم از دیدگاه‌های خاورشناسان در باب تفسیر، مفسران، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری در دوره‌ی قدیم و جدید و ... به عنوان یکی از موضوعات مهم در حوزه‌ی علوم قرآن و حدیث.

۲- مطالعه و تحلیل مطالب این مقالات، و نقد و بررسی دیدگاه‌ها و آرای نویسندگان آن و دیگر خاورشناسانی که نظرات شان در این مقالات انعکاس یافته، و پاسخگویی به شبهات و ابهام‌های موجود در آن بر اساس آموزه‌ها و مفاهیم قرآنی و مبانی روایی و تفسیری شیعه‌ی اثنا عشری.

اهمیت و ضرورت پژوهش:

بدیهی است که قرآن پژوهی به بررسی دیدگاه‌های دانشمندان و متفکران مسلمان که به تفسیر معارف قرآن یا تبیین موضوعات گوناگون علوم قرآن پرداخته‌اند، اختصاص نمی‌یابد؛ بلکه مطالعه و کاوش در آرا، اندیشه‌ها و نظریات صاحب‌نظران غیرمسلمان و خاورشناسان قرآن‌پژوه نیز که تحقیقات و مطالعات گسترده‌ای در باب قرآن و دانش‌های برخاسته از آن انجام داده‌اند و در قالب

مقالات، کتاب ها، نشریه ها و به ویژه دانشنامه ها و دایرة المعارف ها به محافل علمی و فرهنگی جهان ارائه نموده اند، مفید و ارزنده است. تا زمانی که به مطالعه ی دقیق آثار علمی آنان پرداخته ایم، داوری و قضاوت در مورد افکار و عقایدشان، امری دشوار و نارواست. مسلماً، همه ی پژوهش گران و دانشمندان غربی و نویسندگان غیرمسلمان با دید منفی و نگرش مغرضانه به بررسی کتاب قرآن و مکتب اسلام پرداخته اند؛ بلکه مطالعات بی طرفانه و احیاناً قضاوت ها و اظهار نظرهای درست و مطابق با واقع نیز در میان آنان یافت می شود؛ و ما بر اساس توصیه ی قرآن کریم^۱، موظفیم سخنان آنان را بشنویم، پژوهش های آنان را خوانده و تجزیه و تحلیل کنیم، مطالب درست آنان را بپذیریم و به نقد و بررسی نقاط ضعف، شبهات و اشکالات موجود با رهنمودهای اساتید محترم و پژوهش گران قرآنی پردازیم. از این رو، ترجمه، نقد و بررسی چنین مقالاتی می تواند اذهان محققان را نسبت به نوع نگرش مستشرقان به قرآن و اسلام روشن و آشنا سازد. لذا در این جهت به ترجمه، نقد و بررسی مقالات «تفسیر قرآن: در دوره ی کلاسیک و ادوار میانه» و «تفسیر قرآن: در دوره ی جدید و معاصر» از «دایرة المعارف قرآن لیدن» که جدید ترین اقدام علمی و فرهنگی خاورشناسان پیرامون قرآن و معارف والای آن در سال های اخیر است، پرداخته ایم.

امید است با این پژوهش، بتوانیم گامی - هر چند کوچک - در راه دفاع از کیان اسلام و ساحت مقدس قرآن برداریم و با ارائه ی اندیشه های ناب قرآنی در قبال تحریف گران این کتاب آسمانی، فضای تاریک اتهام ها را به فضای روشن واقع نگری جامعه ی بشری به این کتاب مقدس تبدیل نماییم.

سؤالات تحقیق:

مهم ترین سؤالات در این پژوهش عبارتند از:

۱- در این تحقیق چه روش های تفسیری مطرح و مورد بحث قرار گرفته است؟

۱- زمر، ۱۷-۱۸: (الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ)؛ ... آن بندگان من که به سخن گوش فرا می دهند و بهترین آن را پیروی می کنند؛ اینانند که خدایشان راه نموده و اینانند همان خردمندان.

- ۲- مهم ترین گرایش های تفسیری که در این پژوهش به آنها پرداخته شده کدامند؟
- ۳- آیا ملاک ها و معیارهای یک تفسیر صحیح از قرآن بیان شده است؟
- ۴- آیا از منابع و مبانی شیعه در تفسیر قرآن استفاده شده است؟
- ۵- آیا در مطالبی که در باب تفسیر، مفسران پیشین و معاصر، روش ها و گرایش های تفسیری در این تحقیق مطرح شده، پرسش ها و ابهام هایی دیده می شود؟
- ۶- آیا در این پژوهش به بررسی تفاسیر اهل سنت و شیعه پرداخته شده است؟ به چه میزان؟
- ۷- آیا رهیافت های جدیدی که در سده های اخیر نسبت به تفسیر قرآن صورت گرفته، در این تحقیق قابل مشاهده است؟

فرضیه های تحقیق:

در این پژوهش فرضیه های زیر مطرح است:

- ۱- در این تحقیق، روش های تفسیری روایی، قرآن به قرآن، عقلی و اجتهادی، و علمی مطرح و مورد بحث قرار گرفته و برای هر یک از این روش های تفسیری نیز مصادیقی ذکر شده است.
- ۲- مهم ترین گرایش های تفسیری که در این پژوهش مطرح شده اند عبارتند از: گرایش های تفسیری کلامی (جدلی، دیالکتیکی و نظری)، ادبی، فقهی، اجتماعی، تاریخی و عرفانی؛ ضمن اینکه به تفاسیر شیعه، خوارج و معتزله نیز پرداخته شده است.
- ۳- نویسنده ی مقاله ی نخست معیارهایی را در طول پژوهش خود برای یک تفسیر صحیح از قرآن برمی شمرد که البته قابل تأمل، ارزیابی و نقد و بررسی است.
- ۴- با نگاهی به منابع مورد استفاده ی نویسندگان این دو مقاله، در می یابیم که ایشان از دیدگاه ها و مبانی شیعه در باب تفسیر خیلی کم بهره برده و عمده ی منابع آنان را کتاب ها و تفاسیر اهل سنت تشکیل می دهند.

۵- با توجه به اینکه نویسندگان این دو مقاله، از خاورشناسان قرآن پژوه هستند و از منابع حدیثی، تفسیری و علوم قرآنی شیعه کمتر استفاده نموده اند، قاعدتاً این مقالات خالی از شبهه، اشکال و کاستی نیست.

۶- در این تحقیق، بیش از همه به تفاسیر اهل سنت پرداخته شده است؛ پس از آن، بیشتر به دیگر منابع خاورشناسان استناد شده، و در آخر از کتاب ها، تفاسیر و آثار شیعه، آن هم به میزان خیلی اندک، استفاده شده است.

۷- گفتنی است که در مقاله دوم که به بررسی تفاسیر دوره ی جدید و معاصر پرداخته است، نویسنده عنوانی را به همین موضوع، یعنی رهیافت های جدید و مستقیم به تفسیر قرآن اختصاص داده و پیرامون آن مطالبی را ارائه نموده است.

پیشینه ی تحقیق:

گرچه در خصوص موضوع شرق شناسی تاکنون به زبان عربی بیش از دوپست کتاب تألیف شده که در نوع خود توانسته است تا حدود زیادی به رفع شبهات مسلمانان عرب زبان بپردازد، اما متأسفانه تاکنون به زبان فارسی کمتر از انگشتان دست تألیف یا ترجمه شده است که اهم آنها عبارتند از:

«تقد آثار خاورشناسان» تألیف مصطفی حسینی طباطبایی، «شرق شناسی» تألیف پرفسور ادوارد سعید، «آرا و افکار اسلام شناسان معاصر آلمان» تألیف سید حسین موسویان، «فرهنگ کامل خاورشناسان» تألیف دکتر عبدالرحمن بدوی و ترجمه ی شکرالله خاکرند، «سیر تاریخی و ارزیابی اندیشه ی شرق شناسی» تألیف محمد الدسوقی و ترجمه ی افتخارزاده، «رویکرد خاورشناسان به قرآن» تألیف تقی صادقی (رساله ی کارشناسی ارشد)، «خاورشناسان و پژوهش های قرآنی» تألیف محمد حسین علی الصغیر و ترجمه ی محمد صادق شریعت، «میثاق در قرآن» تألیف عبدالکریم بی آزار شیرازی، «قرآن و مستشرقین» تألیف صاحب ملکوتی (رساله ی کارشناسی ارشد)، «مستشرقان و قرآن» تألیف محمد حسن زمانی، «شرق شناسی و اسلام شناسی غربیان» تألیف محمد حسن زمانی.

کتاب هایی که نامبرده شد، در خصوص خاورشناسی بود که خیلی کلی می باشد؛ اما در باب موضوعاتی مانند رساله ی مزبور که ترجمه و نقد مقاله یا مدخلی از یک دایرة المعارف قرآنی است که خاورشناسان تألیف و تدوین نموده اند، کارهای جدی و اساسی صورت نگرفته است؛ با این حال، با تتبع نگارنده ی این سطور، موارد ذیل قابل ذکر است:

«ترجمه و نقد مدخل «قرآن» از دایرة المعارف دین» تألیف آقای محمد جواد اسکندرلو (رساله ی کارشناسی ارشد)، «بررسی وحی قرآنی و چگونگی آن از منظر خاورشناسان» تألیف رحمان آغازی (رساله ی کارشناسی ارشد) و

شایان توجه است که در باب خود مقالات، «تفسیر قرآن: در دوره ی کلاسیک و ادوار میانه» و «تفسیر قرآن: در دوره ی جدید و معاصر» نیز مقالاتی نوشته شده و به نقد و بررسی آن پرداخته اند، که به قرار ذیل است:

«جریان شناسی تفاسیر قرآن در دوره ی معاصر» تألیف مهرداد عباسی (آینه ی پژوهش، ش ۸۶، خرداد- تیر ۱۳۸۳، ص ۲-۱۶)؛ «تفسیر قرآن در دوره ی جدید و معاصر» تألیف حسین علوی مهر (قرآن و مستشرقان، ش ۲، بهار و تابستان ۱۳۸۶، ص ۹۱-۱۱۵)؛ «تفسیر قرآن در دوره ی اول اسلام» تألیف محمد جواد اسکندرلو (پیام جاویدان، ش ۸، پاییز ۱۳۸۴، ص ۹۱-۱۰۴).

روش تحقیق (معرفی سیر پایان نامه):

در باب سیر نگارش این پایان نامه، باید گفت که نگارنده ی این رساله دو مرحله اصلی را پشت

سر گذاشته است: ۱- مرحله ی ترجمه ی مقالات ۲- مرحله ی نقد و بررسی مقالات

۱- مرحله ی ترجمه ی مقالات:

در خصوص ترجمه ی مقالات، گفتنی است که نگارنده ی رساله طی سه مرحله، مقالات «تفسیر

قرآن: در دوره ی کلاسیک و ادوار میانه» و «تفسیر قرآن: در دوره ی جدید و معاصر» را ترجمه

نموده است: